

ЉУБОДРАГ ПОПОВИЋ

**РАЗВОЈ ПОШТАНСКОГ САОБРАЋАЈА У ЧАЧКУ
ДО 1875. ГОДИНЕ**

На Скупштини устаника, одржаној почетком 1811. године у Београду, усвојен је пројекат о реорганизацији државне власти у земљи. Поред осталих задатака, који су дати војводама и старешинама нахија и кнежина, био је и задатак да се брину и о „одржавању пошта”.

Шаљући војводама и кнезовима дипломе о постављењу, у задацима које им је том приликом поставио, Карађорђе им је, између осталог, одредио да организују мензулане и да се старају о њиховом издржавању. Наређујући отварање мензулана, као нахијских установа, које треба да се издржавају путем пореза сакупљеног у народу,¹ Карађорђе ипак није заборавио да оне треба да стоје под надзором централне власти. И овде је дошао до изражаја његов став о начину управљања Србијом. По његовој замисли, мензулана је требало да буде релејна станица преко које ће се одржавати веза између Управитељног совјета и нахијских кнезова.

Прва нама позната мензулана из овог доба у чачанском крају, помиње се у наименовању Милутина Протопреза за војводу драга-

чевског, 1811. године. Достављајући му диплому о постављењу на место војводе, Карађорђе му наређује да у овој нахији отвори мензулане, поред осталих, и у Гучи. За мензулану наређено је, треба купити 4 коња, поставити три момка, и обезбедити потребну количину хране која би била довољна за годину дана.² Пропашћу Првог устанка престала је да постоји и ова мензулана у Гучи.

„После Другог устанка 1815. године није се одмах приступило увођењу редовне весничке (мензулске) службе на територији ослобођеног дела Србије.”³ Прво су почеле да се обнављају везе на цариградском друму, које су имале међународни карактер. Мензулане у унутрашњости Србије обнављале су се спорије. Разлога овом стању било је више, а један од тих био је и овај. У унутрашњост земље, писма би се слала по људима који су из тих крајева боравили у Београду, па би их по повратку кући, носили ономе коме су она била упућена. Но то су чинили без права на било какву накнаду.

Податке о новообразованој мензулани, овога пута у Чачку, налазимо 1817. године. У реализацији Ђурђевског буџета за ову годину видимо да су из њега плаћени расходи нахијских мензулана, међу којима се спомиње и мензулана у Чачку, за коју је плаћено 1.380 гроша.⁴ Следећих година, 1818—1823, за ову мензулану, расходи су износили по 2.000 гроша. После овог периода, не располажемо подацима о њеном постојању. Чак сматрамо и да је она један временски период престала да ради. На овај закључак нас наводе и подаци на које смо наишли у документима из каснијих година.

Извештавајући Јакова Јакшића, књажеског казначеја, 1834. године о догађајима у вези „Бошњачке побуне”, Суд општенародни српски, јавља да су за извештавање о догађајима за време ове буне постављене две мензулане, и то у Чачку и Пожеги, и да су трошкове њихове подмирили чачански и ужички суд.⁵ И у Митровданском буџету за 1833/34. годину, од трошкова које је овај предвидео за мензулане, у износу од 85.334 гроша и 10 пара, долазе поред трошкова осталих мензулана и трошкови чачанске мензулане.⁶ Из наведеног долазимо до закључка да је 1834. године мензулана поново отворена после вишегодишње паузе. Она ове године спада међу 21 нахијску мензулану која је тада функционисала.⁷

Овако бројном отварању нахијских мензулана, поред 7 главних које су функционисале у то време, поговарало је и низ других услова. Хатишерифом од 1830. године Србија је добила могућност да организује поштанску службу за себе, за своје потребе. Ферман

из 1833. године, који је створио још јаче основе за учвршћивање Милошевог апсолутизма, створио је код самог кнеза уверење да је за потребе остваривања његове власти, и као један од елемената за непосредни надзор над старешинама, потребно створити и јаку гласничку службу. Тако су мензулане, а међу њима и чачанска, дуго времена коришћене искључиво за потребе државне власти.

Од свога постанка па до 1835. године, мензулана у Чачку је улазила у ону групу мензулана које су се налазиле под непосредним управљањем надлежних органа државне управе, а њено финансирање вршило се непосредно, како смо то видели, из државног буџета. Оваква врста мензулана, за које је држава бринула, звале су се правитељственим за разлику од других које су издаване у закуп на ограничено време приватним лицима, под за то одређеним условима, а називане су арендираним.

Међутим, после 1835. године, долази до промене у ставу кнеза Милоша према мензуланама. Он тада наређује да се све мензулане дају под аренду. Тако док је у 1835. години чачанска мензулана на буџету, већ следеће, 1836. ми видимо да се она издаје под закуп.

Одлуком кнежевом од априла 1836. године о укидању других суседних мензулана (брусничке и карановачке), чачанска и ивањичка су остале под правитељством са дотадањим бројем коња, који ће се ранити са правитељствених ливада. Разлог оваквој одлуци био је тај што се сматрало да ће исхрана коња, како се то показало код других мензулана, јефтиније стајати државу. Но већ у мају је следила нова кнежева одлука којом је одређено да се мензулана изда на лицитацији под закуп. Лицитацију је по његовом налогу извршио Илија Поповић, члан Совјета. Мензулану је закупила чачанска општина, а дала је на руковођење Анти Симоновићу, полицају чачанском. Овај је да би средио стање морао да уложи нешто новца добијеног од државе (200 талира), и у времену од 15. маја до 28. јула, потрошио је које за плату своју, затим суруције и исхрану 8 коња, као и на ситне трошкове, сав тај новац. Но пошто се показао као непоуздан у пословима, општина га је већ 28. августа разрешила дужности и на његово место, поставила Тошу Поповића, становника Чачка, који се обавезао да до Ђурђевдана 1837. ради и никакву плату не прима, а истовремено се сагласио да сам штету или добит сноси.⁸

Али мензулана је наставила да се и у 1837. издржава од помоћи државе, која је долазила полугодишње и износила 120 талира за пола године.⁹

Почетком априла 1837. дошло је поново до промене мезулције. На лицитацији која је испала једна од најскупљих у Србији, с обзиром на давања државе која су следила (цена издржавања коња 70 талира), место је добио Тоша Неовитовић. Овако висока цена је уследила услед тога што се „нико други појавио није, кои би мензулану исту, мањом ценом на коња на себе примио“.¹⁰

Незадовољан ценом која је постигнута, не само овде него и на другим местима у Србији, кнез је крајем априла 1837. године донео нову одлуку по питању мензулана. Пошто аренде нису свугде биле сразмерне, и да не би само једна половина Србије за пристојну цену одржавала мензулане, а друга несразмерно на тај исти посао трошкове чинила, кнез је наредио да трошак не може бити од 30 талира годишње на коње. У случају ако се не би нашао онај који под тим условима не би примио мензулану, одређено је да дотично место о свом трошку послове у мензулани одправља, и по списку који су имале да саставе власти имали су становници тога места редом дужности у мензулани да отправаљају, носећи мензулска писма, дајући подвоз татарима и суруцијама. На овакав корак Милош се одлучио, јер му није било право „да доњиј крај Србије по 30 талира и ниже, као што сушћествују аренде такове по 22 и 20 талира, мензулана не обдржава, а горња половина Србије да толико много, које је двоином скупље, захтева.“¹¹ Зато је и наредио да мора да буде једно или друго.

Ову кнежеву одлуку Исправничество чачанско је прочитало становништву Чачка 30. априла, и захтевајући одговор, које од ове две ствари хоће да прихвати. Добио је одговор да ће се општина прихватити да тај посао ради по цени од 30 талира, и посао обављати, али под условом да у случају штете, тј. ако се ценом од 30 талира не би могло на крај изаћи, да би им се штета на цео округ а не само на Чачак у којем је мензулана, распоредила. Одговарајући на ово, Совјет им је препоручио да они приме мензулану под условима које им је Кнез диктирао, „па ако види, да штете узима, а оно онда нека жалбу своју посредством исправничества представи Совјету, па ће се онда та жалба у призрение узети, а сада, пошто се штета јошт не види, није нужно о том ни представление чинити“.¹²

Са оваквим одговором Совјета општина чачанска се сагласила и примила мензулану маја месеца. Истовремено је одредила свога становника Васу Красића да од Совјета прими указ о овоме. Ово „објавление“ је предато Чачку 26. маја 1837. године. Тако закупљена мензулана чачанска имала је 8 коња. Но и овај број коња је

био често пута променљив. Дешавало се да су сви коњи били заузети, и да се посао није услед њиховог недостатка могао обавити. Из тога разлога је 1839. одлучио да у случају да мензулана нема расположивих коња исти се могу за службена лица закупити од народа, под одређеним условима. Овако стање, одржавање мензулане по уговору остало је до маја 1840. године. Наиме, априла те године, Кнез је у сагласности са Совјетом, решио да од Ђурђевдана свим мензуланама па и чачанском, управља држава, а да се не дају више под закуп. Надзор над мензуланама и старање о њима, односно њиховим потребама, имала су да врше окружна начелства.¹³

Поред досадашњих мензулана, које су се налазиле на важним путним правцима, и чији је био задатак да послуже за прихват и санбдевање оних који су пошту преносили (татари, курири и др.), појављују се у току 1840. године и нове установе које служе за примање и отпраљвање поштанских пошиљака. То су поште. Прве поште биле су отворене те године у Београду и Крагујевцу.

Но и поред укључивања нових форми у раду, ми у Србији још у то време немамо организацију која би се о свему томе бринула. Али до тога долази ускоро. Напори чињени у том правцу доводе до доношења „Устројенија поштанаског заведенија“,¹⁴ 1843. године. Оно доноси велике промене. Оснива се поштанска организација која треба да почива на широкој мрежи пошта и поштанских експозитура. Мензулане мењају свој статус, досадашње мензулане, мензулска служба, „организују се као посебне транспортне јединице у оквиру јединствене поштанске организације, и служе за превоз поштанских пошиљака и путника.“¹⁵

Устројенијем поштанског заведенија одређено је отварање пошта и поштанских експедиција (постекспедиција) које треба да буду снабдевене потребним особљем са задатком да врше поштанску службу. Поште и постекспедиције су имале да се отворе према потреби у свим главним варошима и варошицама. У та места, као окружна варош, спадао је и Чачак. Сем тога одређивањем 4 главне поштанске линије, Чачак је био предвиђен као место преко кога ће функционисати линија Београд — Мокра Гора,¹⁶ а и био је одређен као место од кога ће полазити и две споредне линије.¹⁷ Како је било предвиђено, да ће у свим местима на главним и споредним линијама постојати поште или постекспедиције, то су се стекли сви услови да се у Чачку отвори једна од ове две установе. И тако је после „подучавања у поштанској манипулацији“ на првом поштанском курсу у Србији, између десеторице, за постекспедитора у Чачку,

одређен Прокопије Пауновић, бивши писар начелства чачанског.¹⁸ Из података којим располажемо видимо да је он стигао у Чачак децембра месеца 1843. године.¹⁹

Први пут се подаци о пошти у Чачку појављују у буџету за ђурђевско полугодиште 1844. године,²⁰ где се поред расхода на мензулске трошкове у Чачку, појављују и поштански, у износу од 500 гроша порески. На основу истог извештаја може се закључити да то није права пошта већ постекспедиција.²¹ Потврду за то имамо већ 1845. где се спомињу само две поште (Београдска и Алексиначка), а остале све наводе као постекспедиција.²²

Док у мензуланама, које су биле отворене после II устанка, није било јединственог прописа којим би био регулисан њихов рад, већ је за сваку кнез Милош издавао посебно „наставленије“, које је особљу замењивало „правила Службе“,²³ дотле овај рад се после доношења „Устројенија“ почиње да развија по одређеним прописима и упутствима.

Поред постекспедиција, као нових установа, мензулане остају и даље, наравно са потребним људством и коњима, и њихов је задатак да служе за пренос предмета поште, да обавља поштански саобраћај: превоз поштанских пошиљака и путника. На челу мензулане налазио се настојник, чији је био задатак да се стара о добром функционисању мензулане и уредном обављању саобраћаја. У обављању овог посла су му помагала двојица суруџија, а за обављање предвиђених послова служило му је 6 коња.

Поштанске пошиљке које иду преко чачанске постекспедиције, по својој садржини деле се у две групе, врсте: писмоносну пошту и аманете. У писмоносне пошиљке спадају: сва писма, новине, штампане ствари, слике, цртежи и друге врсте писмених састава. Аманети сачињавају посебну врсту пошиљака. Они имају своју посебну намену и служе искључиво за слање новца, драгоцености и других ствари од вредности.

Док је писмоносне пошиљке могла да прими свака пошта, дотле су аманете могле да примају само поште, односно постекспедиције, које су се налазиле на главнијим линијама а међу њих је како смо то раније навели, спадала и чачанска постекспедиција. О правилном функционисању поштанске службе и рачунског пословања старао се постеспедитор.

Већ у својој првој години постојања, 1844. од ђурђева до митровдана, чачанска постекспедиција је примила 1303 писма, и 37 аманета.²⁴ Овај обим од 1303 је обухватио и приватна и званична писма.

Међутим, када бацимо поглед на 1858. годину,²⁵ онда видимо да је обим поштанских услуга порастао за 7 пута у односу на 1844. годину. Преко чачанске поште прошло је те године 921 писмо званично, а чак 6.390 приватних писама. Осетнији пораст промета односно поштанских услуга, порастао је у периоду од 1858. до 1866. године. У овој години учињен је осетнији пораст званичне кореспонденције, док је приватна само незнатно порасла. Кроз чачанску пошту прошло је 7.160 званичних и 6.829 приватних писама, те 1866. године.²⁶ Стални пораст обима услуга, преко поште у Чачку, је растао из године у годину. За тридесет година рада, он је повећан за више од тридесет пута, тако да у 1875. години он износи 6.184 званичних и чак 26.239 приватних писама.²⁷

Како је количина поште за преношење сваки дан расла, јер се све више сваки дан, односно сваке године, увећавала кореспонденција како државна тако и приватна, а и број путника које је пошта превозила повећао, решено је да се у Србији установи колска пошта. На основу ове одлуке добила је пошта чачанска у септембру 1856. за своје потребе, јер је имала „боље“ путеве, 6 теглећих коња, 4 коња јашећа и 2 кола.²⁸ Увођење колског саобраћаја позитивно се одразило на даљи рад на превозу путника. Тако док је број превезених путника износио у 1858. години 37 путника, 1875. године њихов број је већ нарастао на 142.²⁹

Од отварања мензулана а касније и пошта, осећа се потреба за подизањем посебних зграда за њихове потребе. Но то није било могуће учинити у почетку рада мензулана. За њихов смештај се у прво време користе зграде у којима су некад постојале турске мензулане, затим ханови, а често пута и зграде се закупљују од појединаца на одређени временски период.

Сређивање прилика у земљи јачањем државе, а и постављањем модерне организације поштанског саобраћаја, почиње се истицати, све више долазити у први план, и потреба за зидањем зграда које би одговарале потребама овог саобраћаја. „У периоду између четрдесетих и педесетих година прошлог века извршен је већи број адаптација и подизања нових зграда за потребе мензулског саобраћаја.“³⁰ Међу зграде које су у овом времену подигнуте долази и зграда мензулане у Чачку. На ово су их навели вероватно трошкови одржавања старе зграде у којој се мензулана налазила.³¹

Решењем кнеза од јуна 1845. одређено је било да се по одобреном плану (који на нашу жалост више не постоји), између оста-

лих, подигне и нова мензулана у Чачку. На то је био одобрен трошак од 100 дуката цесарски.

Извештавајући, почетком 1848. године, Совјет о подизању мензулане у Чачку, Попечитељство внутрених дела је изнело податке о подизању мензулане. Она је саграђена по „малом плану“. Када је почела да се гради, покушана је погодба са мајсторима на основу цене која је била одређена, али се нико није хтео за цену нижу од 150 дуката цесарски да погоди. На крају, нашао се неки Матија Хофман који се примио за понуђену цену, али под условом да му се грађа од склоне паду старе мензулане уступи, чија је вредност процењена на 100 дуката. И овим начином једва је била подигнута за две године, са великом муком и натезањем, јер је трошак прешао 120 дуката, колики је рачун Хофман поднео.³²

У недостатку плана ми можемо само претпостављати како је она изгледала на основу типских решења тога доба, и неких делимичних извештаја о згради. У овим објектима са специфичном наменом „по правилу централни део зграде заузима коњушница за смештај одређеног броја коња, са једне стране овог централног дела налазиле су се просторије за суруције, арције, смештај прибора, а са друге, соба за настојника мензулане (касније поштара) и путнике. Посебно се водило рачуна о просторијама за смештај и оставу сточне хране, које се обично граде изван мензулских просторија, а у неким случајевима, закупљују се и плацеви за смештај сена као врло запаљивог материјала и опасности од пожара за околне зграде“.³³

Пишући о обиласку мензулана од Крушевца до Чачка, Т. Живановић, привремени управитељ поштански, наводи да „у Чачку је ново здање за мензулану и канцеларију поштанску постројено, и у свему се може рећи да је добро, само што је мензулана мала.“³⁴

И поред тога што је била зидана по плану, ова пошта је изгледа врло брзо пропала. Већ почетком 1861. године, у свом извештају Попечитељству внутрених дела, окружни лекар Стеван Тренчини, дајући податке о пошти у Чачку, износи: „У Чачку је пошта у једној врло тесној из слабог материјала грађеној кући, свако магновеније изгорењу подчињеној — само из две мале собице постојећој, под кирију узетој кући је замешћена, при којој не имајући мутвак у тесној димној кујници мора се и јела кувати, и опасност могућег запаљења — њим пак упропашћен приватног и правитељственог имања произвести може.“

Низак тамни ар поште је од ње прилично одаљен — потоме од назиравања одложено, у подбарном месту у сред вароши стојећи тако је положен, да не само што враћа лепоту вароши, или у баре бацајућег и у томе трулећег ђубрета смрдљиво и воздух квареће испареније простире.“³⁵

Податке о томе шта је било даље са поштанским зградама у Чачку нисмо могли пронаћи.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

1. Порез је био у новцу и натури. У натури се давала одређена количина хране за људе и стоку, процентуално у зависности од имовине којом је опорезовани располагао.
2. Архив Србије, ПО к. 54 бр. 6.
3. Т. Теслић: Расходи поштанске установе у Србији (1804—1860), ПТТ Архив, бр. 3, стр. 87.
4. Исто, стр. 90.
5. Архив Србије, ПО к. 86 бр. 10.
6. Теслић, нав. дело стр. 96.
7. Исто, стр. 97.
8. Архив Србије, Совјет I Вф I Рн. 1/1836.
9. Архив Србије, Совјет Рн. 46/1837.
10. Архив Србије, Совјет Рн. 66/1837.
11. Исто.
12. Исто.
13. Архив Србије, М. У. Д. Пф. XIII р. 73/1840.
14. Зборник Закона и Уредаба, књ. II, стр. 227.
15. Љ. Никић, ПТТ Архив, бр. 4, стр. 16.
16. Л. Белап: Поштанске линије у Србији из 1847. године, ПТТ Архив, бр. 7, стр. 131. Трећа главна линија, на којој се налазио Чачак, а која је ишла од Београда до Мокре Горе, било је предвиђено да се за обичну пошту до Чачка утроши време од 29 1/2 часова, за татаре и курире 25 3/4 часова.
17. На линији која је повезивала другу и трећу главну линију од Шупљењака до Чачка, било је потребно за пошту 17 1/2 а за курире и татаре 15 1/2 часова.
18. Архив Србије, Управ. пошта Ф I р. 122/1843.
19. Архив Србије, Управ. пошта Ф I р. 98/1845.
20. Архив Србије, Совјет Рн. 591/1845.
21. Теслић: Расходи..., стр. 104.
22. Неки су аутори (Дероко и Петровић) на основу стари писама са поштанским жиговима, тврдили да је пошта основана у Чачку 1841. године, и сами при том износећи да о отварању не располажу званичним подацима. Износећи ове податке из архивске грађе ми дајемо оно што њима недостаје, званичне податке о отварању поште.
23. Н. Гулан, ПТТ Архив бр. 3, стр. 104.
24. Архив Србије, Совјет Рн. 591/1845.
25. Теслић: Поштанско телеграфска статистика у Србији у XIX веку, ПТТ Архив бр. 7, стр. 96.
26. Исто, стр. 98.
27. Исто, стр. 100.
28. Архив Србије, Управ. пошта Ф VI р. 11/1857.
29. Теслић: Поштанско..., стр. 100.
30. О. Ковачевић: Архитектура и локације мензулана и поштанско телеграфских зграда у Србији, ПТТ Архив бр. 10, стр. 208.

ЉУБОДРАГ ПОПОВИЋ

31. Архив Србије, Совјет Рн. 591/1845. За „репарирање“ њено дато је 1844. године 200 гроша.
32. Архив Србије, Совјет Рн. 44/1848.
33. О. Ковачевић, нав. дело, стр. 205.
34. Архив Србије, Управ. пошта Ф IV р. 347/1849.
35. Љ. Поповић: Чачак и његова околина у очима једног лекара, Зборник Народног музеја Чачак, IV, стр. 226.